

ОЛЬГА ХИЖНА
РОКСОЛАНА ШПІЦА-ПАВЛЮК

АРТ-ПЕДАГОГІКА Й АРТ-ТЕРАПІЯ

В СОЦІАЛЬНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ,
ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД
ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

«МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ ОСВІТИ І НАУКИ»

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Ольга Хижна,
Роксолана Шпіца-Павлюк

АРТ-ПЕДАГОГІКА Й АРТ-ТЕРАПІЯ В СОЦІАЛЬНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ
ПОСІБНИК

*2-ге видання,
виправлене і доповнене*

Видавничий дім «Інтернаука»
Київ — 2026

*Рекомендовано до друку
Президією ГО «Міжнародна академія освіти і науки»
(протокол № 3 від «18» червня 2019 р.)*

Рецензенти:

С. М. Симоненко — доктор психологічних наук, професор;

М. М. Матяш — доктор медичних наук, професор;

Б. В. Михайлов — доктор медичних наук, професор;

Н. П. Гуральник — доктор педагогічних наук, професор.

Хижна О., Шпіца-Павлюк Р.

- X 43** Арт-педагогіка й арт-терапія в соціальній реабілітації дітей, які постраждали від воєнної агресії в Україні. Навчально-методичний посібник. 2-ге видання, виправлене і доповнене. Київ : Вид-во «SBA Print», Видавничий дім «Інтернаука» 2026. 272 с.

ISBN 978-617-8919-29-0

Навчально-методичний посібник висвітлює проблеми освітньо-оздоровчої роботи з дошкільниками та молодшими школярами задля гармонізації емоційно-психологічного стану дітей і активізації їхнього художньо-творчого розвитку в умовах модернізації системи освіти в Україні та інтеграції у світовий освітній простір.

Охарактеризовано особливості застосування арт-терапевтичних технік в педагогічній теорії та практиці сучасних дошкільних та позашкільних навчальних закладів у роботі зі здоровими дітьми, а також дітьми, які мають незначні емоційно-психологічні розлади з метою досягнення стану рівноваги між дитиною і середовищем, стійкого балансу між їхніми емоційними потребами і можливостями, усунення страхів, проблемної поведінки, внутрішніх конфліктів, подолання неврозів, комплексів тощо.

Науково обґрунтовуються змістові особливості арт-терапевтичної діяльності педагога, пропонується упровадження техніки малювання подається оригінальна інтерпретація, змісту та форми навчальних занять. Особливу увагу приділено потенціалу музикотерапії та тілесної перкусії як ефективних засобів емоційної саморегуляції, розвитку ритмічної чутливості, комунікативних навичок і творчої активності дітей. Розкрито педагогічні та психокорекційні можливості використання музично-ритмічних практик у процесі гармонізації психоемоційного стану дошкільників і молодших школярів, формування їхньої емоційної стійкості, сенсомоторної координації та здатності до самовираження.

Для педагогічних працівників системи дошкільної та початкової освіти, магістрантів, аспірантів, науковців.

УДК 613.954:615.851.5(075.8)

ISBN 978-617-8919-29-0

© Хижна О., Шпіца-Павлюк Р., 2026.

© Видавництво «SBA Print,» 2026..

ПЕРЕДМОВА

Навчально-методичний посібник «Арт-педагогіка та арт-терапія в соціальній реабілітації дітей, які постраждали від воєнної агресії в Україні» присвячено одній із найбільш складних і водночас суспільно значущих міждисциплінарних проблем сучасної педагогічної науки й освітньої практики — обґрунтуванню ефективних засобів психоемоційної підтримки, соціальної реабілітації та творчо-особистісного розвитку дітей в умовах воєнних викликів. Актуальність запропонованого видання зумовлена необхідністю наукового осмислення тих трансформацій, яких зазнає юне покоління в ситуації тривалої соціальної нестабільності, втрат, травматичного досвіду, вимушеного переміщення, порушення звичних комунікативних і освітніх зв'язків. У цьому контексті особливого значення набуває пошук педагогічно доцільних, гуманістично спрямованих і психологічно безпечних технологій, здатних не лише підтримати дитину, а й забезпечити умови для відновлення її внутрішнього ресурсу, емоційної рівноваги, соціальної включеності та життєстійкості.

У праці здійснено теоретико-методологічне осмислення арт-педагогіки, арт-терапії, музикотерапії та тілесної перкусії як взаємодоповнювальних компонентів освітньо-оздоровчої діяльності, спрямованої на забезпечення психоемоційної безпеки дитини, її емоційного відновлення, саморегуляції, соціальної адаптації та формування резильєнтності.

Концептуальну основу видання становить вітагенно-рефлексивна освітня парадигма як інтегративна модель освіти, у якій навчання спирається, з одного боку, на актуалізацію життєвого досвіду особистості, а з іншого — на рефлексію, самопізнання, самоусвідомлення і переосмислення цього досвіду в освітньому процесі. У такому розумінні «вітагенний» компонент пов'язаний із залученням пережитого, особистісно значущого досвіду дитини або студента до навчання, а «рефлексивний» — із його осмисленням, оцінюванням, інтерпретацією та перетворенням на ресурс розвитку. Вітагенно-рефлексивна освітня парадигма — це гуманістично

зорієнтована модель освітнього процесу, що передбачає опору на життєвий досвід особистості, його педагогічну актуалізацію та рефлексивне осмислення з метою саморозвитку, емоційного відновлення, формування суб'єктності й життєстійкості. «Вітагенний» означає «породжений життям»; вітагенне навчання ґрунтується на актуалізації життєвого досвіду особистості та її когнітивно-психологічного потенціалу з освітньою метою. У межах цього підходу особистий досвід не є випадковим тлом навчання, а стає джерелом смислів, знань і педагогічної взаємодії. Рефлексивна освітня парадигма, своєю чергою, орієнтує освіту на створення середовища для самопізнання, самоусвідомлення, самореалізації, розвитку рефлексивної компетентності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, партнерства між викладачем і здобувачем освіти, а також на використання рефлексивно зорієнтованих технологій. У межах цієї парадигми освітній процес постає не лише як мистецький простір передачі знань, умінь і навичок, а як гуманне середовище турботи, в якому педагог забезпечує умови для психологічної захищеності, прийняття, довіри, емоційної стабілізації та творчого відновлення особистості, підсилюючи освітній процес ідеями, в яких індивідуальний життєвий досвід дитини набуває статусу життєтворчого ресурсу, а його осмислення стає механізмом самопізнання, емоційної саморегуляції та особистісного відновлення, дитиноцентризму, гуманістичної педагогіки, міждисциплінарної інтеграції. Відтак арт-терапевтичні практики інтерпретуються не як додатковий елемент до традиційного навчання, а як важлива складова сучасного педагогічного інструментарію, що уможливорює терапевтично зорієнтований, корекційно-підтримувальний та профілактичний супровід дитини в ситуаціях підвищеного стресу, повітряних тривог та психоемоційного виснаження.

У першому розділі посібника **«Освітньо-оздоровчий простір соціальної реабілітації дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку: потенціал арт-терапевтичних технік»** розкрито теоретичні засади соціальної реабілітації дітей як педагогічної проблеми, уточнено зміст і співвідношення понять *«арт-педагогіка»* та *«арт-терапія»*, обґрунтовано специфіку арт-терапії як ресурсу соціальної реабілітації й корекційно-

підтримувальної роботи, схарактеризовано можливості використання арт-терапевтичних технологій у роботі з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Автори послідовно доводять, що мистецтво у педагогічному процесі виконує не лише розвивальну, а й реабілітаційну, превентивну та стабілізуючу функції.

У другому розділі **«Освітній простір турботи в початковій школі: педагогічний потенціал мистецької освіти, арт-терапії в умовах воєнного стану»** обґрунтовано педагогічний потенціал мистецької освіти й арт-терапії в початковій школі в умовах воєнного стану. Мистецька освіта інтерпретується як освітнє середовище турботи, у якому створюються умови для психоемоційної безпеки учнів, емоційної стабілізації, відновлення внутрішньої рівноваги та підтримки навчальної мотивації. Розроблено експериментальне календарно-тематичне планування з мистецтва для учнів 1-4 класів з врахуванням змістового наповнення освітніх програм та використання елементів арт-терапії. Особливу увагу приділено елементам практик арт-терапії на уроках мистецтва, музикотерапевтичним засобам емоційної саморегуляції, а також тілесній перкусії як інноваційному засобу розвитку ритмічного чуття, координації, комунікативності та групової взаємодії між здобувачами освіти. Практичну цінність розділу становлять авторські приклади творчих та експериментальних вправ, спрямованих на емоційне розвантаження, психоемоційне відновлення й творчу активізацію молодших школярів на уроках мистецтва.

Особливий інтерес становить висвітлення тілесної перкусії як інноваційного педагогічного засобу, що поєднує музичний, руховий, когнітивний і комунікативний компоненти освітнього впливу. Її потенціал розглянуто не лише крізь призму розвитку ритмічного чуття та координації рухів, а й як ресурс емоційного розвантаження, тілесного усвідомлення, групової взаємодії та активізації життєвої енергії молодших школярів. Уведення елементів body percussion в урок мистецтва осмислюється як прояв сучасної педагогічної відкритості до інтегративних практик, що відповідають потребам учня в динаміці, безпечному вираженні емоцій та відновленні психофізичної й емоційної рівноваги.

У третьому розділі **«Педагогічний і методичний інструментарій підготовки майбутніх учителів до використання арт-терапії»** запропоновано педагогічний і методичний інструментарій підготовки майбутніх учителів до використання елементів арт-терапії та тілесної перкусії у професійній діяльності. Окреслено методичні аспекти щодо інтеграції зазначених складників в урок мистецтва на засадах безпечності, вікової відповідності, інклюзивності та педагогічної доцільності. Представлений навчально-методичний практикум для студентів спрямовано на формування професійної готовності майбутнього вчителя до створення психологічно безпечного, підтримувального й творчо насиченого освітнього середовища під час проведення уроків мистецтва.

Важливою перевагою посібника є те, що він не обмежується описом окремих технік, а виводить проблему на рівень професійної підготовки педагога як суб'єкта освітнього простору турботи. Означено методичні аспекти до інтеграції мистецько-терапевтичних технік в урок мистецтва на засадах педагогічної доцільності, вікової відповідності, інклюзивності, ресурсності, безпечності та етичної вираженості. Навчально-методичний практикум для студентів орієнтовано на формування професійно-методичної готовності майбутнього вчителя до створення психологічно комфортного, підтримувального й творчо насиченого освітнього середовища, у якому мистецтво виконує функцію не лише навчання, а й відновлення.

Наукова новизна посібника полягає в системному поєднанні арт-педагогіки й арт-терапії в межах єдиної логіки освітньо-оздоровчої роботи з дітьми, які постраждали внаслідок воєнної агресії. Водночас новаторським є саме розуміння мистецької освіти та уроку мистецтва як простору турботи, психоемоційної безпеки й формування резильєнтності, де художньо-творча діяльність стає інструментом не лише розвитку, а й відновлення. У посібнику поєднано наукову аргументованість із прикладною орієнтацією на реальні потреби взаємодії дитини та педагога в умовах суспільних криз.

Видання адресовано науковцям, викладачам закладів вищої освіти, учителям початкової школи, вихователям закладів

дошкільної освіти, практичним психологам, соціальним педагогам, студентам педагогічних спеціальностей, а також усім фахівцям, які працюють у сфері підтримки дитинства та зацікавлені в упровадженні гуманістично зорієнтованих і методично вивірених практик соціальної реабілітації дітей. Посібник, розширюючи уявлення про можливості мистецтва як чинника підтримки, відновлення й життєтворення особистості дитини в добу складних історичних випробувань, спонукатиме нову генерацію освітян до пошуку ефективних шляхів захисту дитинства в умовах суспільних криз і воєнних трансформацій.

**Нелля Ничкало,
академік НАПН України,
академік-секретар відділення педагогіки і психології
професійно-технічної освіти НАПН України**

ВСТУП

Війна з Російською Федерацією 24 лютого 2022 року принесла Україні нечуване з часів Другої світової війни горе. Сьогодні майже чотири мільйони українців змушені шукати нового житла, тисячі загинули внаслідок збройного конфлікту, а сотні офіційно визнані зниклими безвісти. Важко повірити, що на території демократичної європейської країни за кулісами бойових дій кояться жахливі, криваві злочини (Буча, Маріуполь, Ізюм).

Внаслідок військової агресії з боку Російської Федерації через постійну небезпеку для життя та значний стрес у дітей спостерігаються численні психологічні розлади, такі як порушення сну, розлади уваги, пам'яті, тривожні розлади, захворювання на нервовому ґрунті, емоційне вигорання та інші. Окрім цього, в умовах військового конфлікту особливого загострення набули проблеми домашнього та гендерно зумовленого насильства тощо.

З метою створення ефективного механізму забезпечення прав і законних інтересів дітей, захисту дітей, уникнення ситуацій, які загрожують їхньому життю та здоров'ю та, враховуючи трагічні події, які відбуваються в Україні, держава, ще у 2004 році ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, метою якого є недопущення участі дітей у зазначених подіях, наголошує: участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах визначена Законом України «Про охорону дитинства» (стаття 30). У зв'язку з набранням 21 лютого 2016 року чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» статтю 30 цього нормативно-правового акту доповнено.

Відповідно до міжнародних стандартів у всіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється захисту прав дітей та забезпеченню їхніх найкращих інтересів, а в умовах збройного конфлікту – мінімізації його негативних наслідків. У цілому на сьогоднішній день суспільно- політична ситуація ускладнена тим, що військовий конфлікт триває і важко передбачити час та спосіб його розв'язання. Це посилює тривожні настрої в суспільстві,

страхи і вимагає впровадження програм та методик, які б базувалися на концептуальних засадах поєднання традиційних, інноваційних, альтернативних матеріалів, спрямованих на реалізацію розвивальних, виховних, навчальних завдань і єднання психологічної, медико-оздоровчої, педагогічної, правової та соціальної реабілітації дітей.

Дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – це категорія, визначена в Законі України «Про охорону дитинства». Закон передбачає можливість отримати статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Право на отримання цього статусу мають діти та особи, яким під час військових подій не було 18 років (повноліття) та які внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів:

- 1) отримали поранення, контузію, каліцтво;
- 2) зазнали фізичного, сексуального насильства;
- 3) були викрадені або незаконно вивезені за межі України;
- 4) залучалися до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань;
- 5) незаконно утримувалися, у тому числі в полоні;
- 6) зазнали психологічного насильства.

Зміст окремих із зазначених станів визначається Порядком надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, зокрема:

1) фізичне насильство – отримання дитиною у період її перебування в зоні воєнних дій та збройних конфліктів тілесних ушкоджень різного ступеня, які завдали їй фізичного болю, спричинили розлад її здоров'я;

2) сексуальне насильство – перенесені дитиною дії сексуального характеру у період її перебування в зоні воєнних дій та збройних конфліктів;

3) психологічне насильство – моральні та психологічні страждання (травми) дитини, що не потребують доведення, і які вона перенесла внаслідок: проживання/перебування в умовах воєнних дій, збройних конфліктів, тимчасової окупації; внутрішнього переміщення; загибелі (зникнення безвісти), потрапляння у полон, смерті внаслідок поранення, контузії або каліцтва, отриманих в районах воєнних дій, її батьків або одного з них.

Закон «Про охорону дитинства» передбачає: держава вживає всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, догляду за ними.

Системне вивчення сучасного світового досвіду організації освітнього процесу на сьогодні особливо актуальне у світлі підписання Україною Державної Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», програмних документів Ради Європи, ЮНЕСКО, Закону України «Про вищу освіту», «Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір», Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр., Європейської стратегії «Здоров'я і розвиток дітей, підлітків» (2005), Концепції загальнодержавної парадигми «Здоров'я – 2020: український вимір» на 2012-2020 роки. Одним із напрямів державної політики України є спрямування системи освіти на розвиток і становлення здорової творчої особистості, максимального розкриття її природного потенціалу та задатків. Однак в умовах впливу ряду об'єктивних і суб'єктивних негативних соціокультурних чинників в Україні спостерігається практичне недотримання окреслених освітніх завдань, що призводить до певної неефективності навчального процесу та погіршення стану здоров'я дітей. Нинішній життєвий та загальноосвітній процеси характеризуються збільшенням інтелектуального, емоційного й особистісного навантаження на дитину. Це призводить до невідповідності біологічних затрат адаптаційно-компенсаторним можливостям дитячого організму. За таких умов проблема удосконалення змісту освіти на основі здоров'язберігальних підходів набуває особливої актуальності.

Захист дитинства є одним із стратегічних загальнонаціональних пріоритетів державної політики багатьох країн світу. Термін „соціальний захист» пов'язаний з функцією держави, що означає турботу про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян, тобто дітей, інвалідів, людей похилого віку.

У суспільстві побутує думка, що жорстокість – це лише ті випадки, про які розповідають ЗМІ: побиття дитини до смерті,

занехання дитини, яка помирає з голоду, не відповідає розвиткові за віком; діти, яких батьки виганяють на заробітки, які самі собі шукають гроші. Але такий погляд на проблему насильства над дітьми робить непомітними інші вчинки: виховання в жаху перед ременем, регламентацію життя дитини у відповідності до поглядів батьків; сімейну лайку за будь-яку провину дитини чи висловлювання своїх бажань; вибір друзів, виду занять, школи для дітей батьками. В українському суспільстві побутує стереотип: насильство, жорстоке поводження до дітей, недбале ставлення – це проблеми виключно кризових або матеріально погано забезпечених сімей, бідних. Але проведене опитування громадської думки дає підстави для протилежних висновків – найбільш забезпечені громадяни дають найменш толерантні відповіді з цього питання. Жорстокість може виявлятися і з боку осіб, які безпосередньо не є членами сім'ї, але пов'язані з ними певними стосунками. Це необхідно враховувати в соціально-педагогічній роботі з сім'ями.

Вирішення даної проблеми потребує пошуку та розробки інноваційної моделі навчання, яка б здійснювала оптимізацію художньо-творчого розвитку дітей на основі оздоровлення та гармонізації її емоційних станів. На нашу думку, саме використання арт-терапії у якості складової вітагенно-рефлексивної парадигми, сприяючи розкриттю ресурсних й адаптивних можливостей дитячого організму, створює умови для підвищення ефективності художньо-творчого розвитку дошкільників і молодших школярів.

Питання неперервності та наступності дошкільної та початкової шкільної освіти знайшло своє відображення у працях А. Богуш, О. Бухало, Є. Дехтяр, О. Коваленко, Т. Конівіцької, О. Мороз, О. Савченко, О. Шабаліної. Необхідність і важливість створення сприятливих психолого-педагогічних умов доведено у працях Ю. Бабанського, М.Скаткіна, О. Савченко. Вивченню проблеми підготовки кадрів у галузі мистецької освіти присвячені праці Н. Гуральник, Л. Масол, О. Отич, Г.Падалки, Л.Паньків, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Хижної, О. Щолокової та ін.

Проблема оптимізації художньо-творчого розвитку дітей завжди привертала увагу дослідників з різних галузей науки (В. Анісімова, Н. Ветлугіну, Є. Голубеву, А. Гостдинер, Д.Кирнарську, Н. Киященко, Ю. Майноринг, В. М'ясищева,

С. Надяліну, С. Науменко, В. Ревеса, Г. Ревеш, Б. Теплова, Ю. Цагарелі та ін.).

У контексті арт-терапевтичного впливу на особистість широкого огляду набули питання впливу музичного мистецтва на психофізіологічний та емоційний стани особистості (І. Волженцева, Л.Куненко, Г. Лозанов, С. Нечай, В. Петрушин, Г. Побережна, Д. Хьюджес, А. Томатіс, Г. Шойя, Д.Кемпбел, М. Чепіга). В окремих роботах розкрито особливості регулятивного потенціалу музики (Л.Мазель, Є. Назайкінський, А. Сохор, Б. Теплов).

На окрему увагу заслуговують дослідження у галузі естетотерапії (О. Федій), музикотерапії (І.Малашевська), педагогічної терапії в освіті (О.Деркач, В. Ликова) та арт-терапевтичної педагогіки (Н. Яновська). Поглибленням даної тематики слугують наукові розробки музично-педагогічної моделі психологічної реабілітації дітей (Т. Львова) та використання мистецтва як засобу саморегуляції функціональних станів учнів (Н. Євстигнеєва). Теоретико-методичні засади арт-терапії вивчали Назарова, С. Швабе, С. Шушарджан та ін.

Аналізуючи зарубіжну філософську думку та літературу, слід зазначити, що давньогрецький філософ Арістотель у своїй праці «Поетика» порушував питання мистецтва, трактуючи його як

«знання загального». Мудрець зазначав, що мистецтво проявляється тоді, коли на основі отриманих на досвіді думок формується один загальний погляд на подібні предмети [6, с. 65-67]. Водночас, основоположник німецької класичної філософії Е. Кант був глибоко переконаний у тому, що «природа прекрасна, якщо вона в той же час схожа на мистецтво, а мистецтво може бути названо прекрасним лише в тому випадку, якщо ми усвідомлюємо, що воно — мистецтво і, тим не менше, здається нам природою» [26, с. 322].

Вплив мистецтва на формування духовного світу дитини, її художньо-естетичне виховання, розвиток мислення, пам'яті, уваги та уяви постійно знаходилося в полі зору провідних вітчизняних та зарубіжних учених. Аналіз праць провідних фахівців у сфері мистецької освіти засвідчує, що мистецтво завжди було і є досить міцним і надійним засобом впливу на формування особистості, її культурних та особистісних цінностей. Такі професіонали у

Польському Інституті Танцювально-рухової Психотерапії, як Ю. Баєв і М. Вишневська — сертифіковані психотерапевти і супервізори танцювальної та рухової психотерапії, спрямованої на вираження «внутрішнього світу» через рух і танець, — проводять роботу з почуттями, емоціями, звертають увагу на зняття зайвої м'язової напруги.

Цікавим є також досвід Академії Спеціальної Педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві. Підрозділи академії активно беруть участь у реалізації науково-дослідних проєктів у таких галузях, як педагогіка, спеціальна педагогіка, психологія, соціологія та соціальна робота, наукової секції Польського Товариства Психіатричного при Мазовецькому Спеціалізованому Центрі Здоров'я імені Яна Мазуркевича в Прушкові, що працює над проблемою «Арт-терапія у клінічній практиці» та практичним досвідом її керівника (А.Хмельницька-Пласкота); науковий доробок Бартоша Лози – Керівника Польського товариства Психіатричного та товариства *Amici di Tworcki* та його колег А.Мошьолек й І.Патеюк-Мазурек.

У Вищій Школі Суспільної Психології у Вроцлаві функціонує Психолого-педагогічний центр консультування, а саме цікаві семінари для дітей молодшого віку «еМОСје» — групові заняття, під час яких емоційне виховання проводиться з великим елементом стратегій подолання труднощів, які проводять М. Капала, М. Майорчик, доктор педагогічних наук Н.Кубяк, А. Ольчак-Ставицька. В психолого- педагогічному центрі у своїй роботі М.Хокса, використовує: музичну терапію з хореотерапією, бібліотерапію з віршами та театральну терапію з драмою.

Концепція навчально-методичного посібника. Основу концепції складає фундаментальна ідея, згідно якої активізація художньо-творчого розвитку дошкільників і молодших школярів в умовах сучасності передбачає актуалізацію резервних й адаптивних можливостей дитячого організму засобами арт-терапевтичних технік. Розвиток художньо-творчих можливостей має враховувати відкритість дошкільників і молодших школярів до динамічного особистісного зростання, потребу в збереженні наступності та безперервності їхнього розвитку між дошкільним та початковим шкільним періодами; необхідність спрямування

навчально-виховного процесу на підтримку здоров'я дитини у сучасних умовах функціонування постіндустріального суспільства.

Виходячи з цього, ми пропонуємо втілення **вітагенно-рефлексивної парадигми**, згідно якої актуалізація оздоровчо-освітнього потенціалу арт-терапії визнається провідним чинником оптимізації художньо-творчого розвитку дошкільників і молодших школярів. Привабливість означеної парадигми вбачаємо у стимулюванні естетико зорієнтованого світосприйняття, яке, на відміну від сприйняття світу як об'єкту пізнання та управління ним, орієнтує на неупереджене і безкорисливе ставлення до світу, становлення якого відбувається не в умовах придушення почуттів – обов'язком, задоволення – потребою, свободи – дисципліною, а природньо народжується із радості, довіри, цікавості до життя. Наявність такого світосприйняття дає дитині можливість поважати свободу та індивідуальність Іншого, цінувати його особливості та несхожість із собою, толерантність, право кожного бути самим собою.

На відміну від традиційних підходів навчання дошкільників і молодших школярів засобами арт-терапевтичних технік в контексті вітагенно-рефлексивної парадигми передбачає забезпечення переваги задоволеності дітей від процесу навчання над його результативністю; спрямування навчання дошкільників і молодших школярів у річище акумулювання позитивних емоційно-чуттєвих переживань і сублімації енергії (позитивної та негативної) у творчість; створення умов для прояву катарсичних переживань у дітей у процесі навчання; систематичне залучення дітей до спонтанно-художнього самовираження в індивідуальній та колективній творчій діяльності.

Методологічною основою підготовки майбутніх фахівців до використання означених практик виступає система взаємопов'язаних наукових підходів, що забезпечують цілісність і багатовимірність освітнього процесу. Серед таких підходів виокремлюємо компетентнісний, діяльнісний, інтегративний, культурологічний, рефлексивний, здоров'язбережувальний і травмаінформативний.

Компетентнісний підхід визначає стратегічний вектор професійної підготовки, орієнтуючи її на формування здатності

майбутнього фахівця ефективно діяти в реальних педагогічних ситуаціях. У контексті використання арт-терапевтичних елементів його врахування передбачає розвиток таких професійних компетентностей, як: здатності до проєктування уроку мистецтва з урахуванням психоемоційного стану учнів, уміння добирати художній матеріал відповідно до вікових та індивідуальних особливостей, здатність організовувати творчу діяльність дітей у безпечному освітньому середовищі, готовність до рефлексії та корекції власної педагогічної діяльності. Зазначений підхід безпосередньо впливає на формування професійної готовності майбутнього вчителя як цілісного утворення.

Діяльнісний підхід є ключовим у процесі опанування арт-терапевтичних практик, оскільки передбачає активну участь здобувачів у різних видах художньо-творчої діяльності. У межах цього підходу знання засвоюються не як абстрактні теоретичні конструкції, а як результат безпосереднього досвіду під час мікронавчання та мікрОВикладання. Аналіз, виконання вправ з елементами арт-терапії, їхнє пояснення і проведення у ролі вчителя з однокурсниками сприяє формуванню тілесно-емоційного досвіду, який стає основою для подальшого методичного осмислення.

Особливого значення набуває «навчання через переживання», оскільки студент не лише відтворює певну дію, а усвідомлює її вплив на власний емоційний стан, рівень активності, уваги та взаємодії з групою. Це забезпечує глибше розуміння педагогічного потенціалу мистецьких практик і формує здатність до їх свідомого використання.

Інтегративний підхід передбачає синтез різних видів мистецтва та форм діяльності, що сприяє формуванню цілісного художнього світогляду. Арт-терапія та тілесна перкусія виступають як інтеграційні механізми, що поєднують музику, рух, образотворчу діяльність, слово, імпровізацію тощо. Така інтеграція дозволяє: розширити спектр художніх засобів, активізувати різні «канали» сприймання, забезпечити міжсенсорні зв'язки, підвищити рівень залученості учнів до освітнього процесу. Інтегративний підхід також сприяє формуванню міждисциплінарних зв'язків, що відповідає сучасним тенденціям розвитку мистецької освіти. Також забезпечує врахування

індивідуальних особливостей студентів, їхнього досвіду, потреб і можливостей. У процесі підготовки майбутніх фахівців особливу увагу приділено формуванню здатності до емпатії, прийняття різноманітності та створення умов для самовираження кожного учня.

Рефлексивний підхід особливого значення набуває у світлі педагогічно адаптованого використання арт-терапевтичних технік, орієнтованих на гармонізацію емоційного стану, зниження тривожності, активізацію внутрішніх сил особистості дитини та відновлення її здатності до конструктивної взаємодії зі світом. У цьому контексті мистецька діяльність розглядається не лише як засіб художньо-естетичного розвитку, а як простір турботи, підтримки й безпечного самовираження дитини

Застосування арт-терапевтичних практик у навчанні сприяє розвитку рефлексії, самопізнання та емоційної компетентності студентів. Водночас вони набувають досвіду організації педагогічної взаємодії заснованої на довірі, підтримці та партнерстві.

Врахування **культурологічного** підходу впливає на засвоєння мистецтва майбутніми фахівцями як важливого компонента культури. У цьому контексті арт-терапія розглядаються не лише як складники, а й як форми культурного самовираження, що відображають різні традиції, стилі та художні практики. Залучення студентів до різних мистецьких заходів сприяє розвитку їхньої художньої компетентності, розширенню естетичного досвіду та формуванню здатності до інтерпретації мистецьких явищ.

Здоров'язберезувальний підхід передбачає створення умов для підтримки фізичного та психічного здоров'я учасників освітнього процесу. У цьому аспекті тілесна перкусія виступає як ефективний засіб активізації, координації рухів, розвитку ритмічного чуття та зниження психоемоційного напруження. Ритмічно організовані рухи сприяють гармонізації психофізичного стану, розвитку моторики та підвищенню рівня концентрації уваги. У свою чергу, арт-терапевтичні практики, забезпечують можливість безпечного емоційного вираження, що є важливим чинником профілактики стресових станів.

У сучасних соціокультурних умовах особливої значущості набуває **травма-інформативний** підхід. Він передбачає врахування впливу психотравмувальних факторів на навчальну діяльність. Його реалізація вимагає створення передбачуваного та безпечного освітнього середовища, уникнення сенсорного перевантаження, надання можливості вибору форм участі, використання м'яких і поступових форм включення в діяльність. Застосування ж елементів арт-терапії у цьому контексті сприяє стабілізації емоційного стану, розвитку навичок саморегуляції та формуванню відчуття контролю над власним станом.

Методичну реалізацію зазначених підходів пропонуємо здійснювати через інтеграцію трьох рівнів професійної підготовки: теоретичного, практичного та проєктувального. На нашу думку, саме така модель забезпечує послідовний перехід від засвоєння знань, до їх практичного застосування і подальшого творчого використання.

Вітагенно-рефлексивна парадигма створює теоретичне підґрунтя для розробки **комплементарно-інструментального, діалогічно-комунікативного, інтегративно-креативного, оздоровчо-профілактичного, гедоністично-екологічного, емоційно-коригувального, індивідуально-розвивального** принципів інноваційного навчання дітей. Сукупна єдність запропонованих принципів сприяє забезпеченню органічного поєднання освітніх й оздоровчих завдань та адекватного оцінювання індивідуальної значущості кожної дитини незалежно від розвиненості її художньо-творчих здібностей; актуалізації оздоровчих функцій мистецтва; спрямовує навчання на акумуляцію у дітей емоційно-позитивних вражень від спілкування з мистецтвом, а також трансформацію їхніх емоцій і почуттів у творчість; сприяє особистісному самовираженню дітей в художньо-творчій діяльності.

CONTENTS

Preamble.....	3
Introduction	8
Chapter 1. Educational and health-improving space of social rehabilitation of children of senior preschool and primary school age: the potential of art therapy techniques	18
1.1. Social rehabilitation of children as a topical pedagogical problem: challenges, approaches, support resources.....	18
1.2. Art pedagogy and art therapy in modern scientific discourse: essence, content potential and interdisciplinary connections	26
1.3. Features of art therapy as a method of social rehabilitation ...	35
1.4. Art therapy technologies in working with children of preschool and primary school age who have suffered from military aggression: methodological tools and application practices.....	42
Chapter 2. Educational space of care in primary school: pedagogical potential of art education, art therapy in conditions of martial law	53
2.1. Art education in primary school as an educational environment of care, psycho-emotional safety and resilience of students in conditions of martial law	53
2.2. Art therapy in art lessons as a factor of psycho-emotional stabilization and self-regulation of younger schoolchildren	72
2.3. Workshop of creative exercises and tasks with elements of art therapy as a means of emotional support for students	114
2.4. Music therapy in art lessons in grades 1–4 in the context of amplification (enrichment, expansion) of initiative actions, space for various types of artistic and aesthetic activity, and recovery of students in conditions of martial law	135
2.5. Pedagogical potential of body percussion as an innovative means of developing rhythmic sense, coordination and emotional relief in art lessons	144

2.6. Workshop of experimental exercises and creative tasks with elements of music therapy and body percussion	154
Chapter 3. Pedagogical and methodological tools for training future teachers to use art therapy and body percussion	231
3.1. Methodological approaches to the use of elements of art therapy and body percussion in art lessons in the professional training of future teachers	231
3.2. Educational and methodological workshop for students with elements of art therapy, music therapy and body percussion in the process of forming the professional readiness of future specialists	233
Conclusions	250
List of used literature.....	255

ABSTRACT The educational and methodological manual "Art Pedagogy and Art Therapy in the Social Rehabilitation of Children Affected by Military Aggression in Ukraine" is dedicated to one of the most complex and at the same time socially significant interdisciplinary problems of modern pedagogical science and educational practice — the justification of effective means of psychoemotional support, social rehabilitation and creative and personal development of children in conditions of military challenges. The relevance of the proposed publication is due to the need for scientific understanding of the transformations that the younger generation undergoes in a situation of prolonged social instability, losses, traumatic experiences, forced displacement, and disruption of usual communicative and educational ties. In this context, the search for pedagogically appropriate, humanistically oriented and psychologically safe technologies that can not only support the child, but also provide conditions for the restoration of his internal resource, emotional balance, social inclusion and resilience is of particular importance. The work provides a theoretical and methodological understanding of art pedagogy, art therapy, music therapy and body percussion as complementary components of educational and healthimproving activities aimed at ensuring the psychoemotional safety of the child, his emotional recovery, self-regulation, social adaptation and the formation of resilience. The conceptual basis of the manual is the integration of vitagenic and reflective methodological approaches to the organization of the educational process, in In this context, artistic activity is considered not only as a means of artistic and aesthetic development, but as a space for the child's care, support and safe self-expression. In this context, the pedagogically adapted use of art therapy techniques focused on harmonizing the emotional state, reducing anxiety, activating the internal forces of the child's personality and restoring its ability to constructively interact with the world is of particular importance. The conceptual basis of the publication is the vitagenic-reflective educational paradigm as an integrative model of education, in which learning is based, on the one hand, on the actualization of the life experience of the individual, and on the other hand, on reflection, self-knowledge, selfawareness and rethinking of this experience in the educational process. In this sense, the "vitagenic" component is associated with the involvement of the experienced, personally significant experience of the child or student in learning, and the "reflective" component is associated with its comprehension, evaluation, interpretation and transformation into a development resource. Vitagenic-reflective educational paradigm is a humanistically oriented model of the educational process, which involves relying on the life experience of the individual, its pedagogical actualization

and reflective comprehension for the purpose of self-development, emotional recovery, formation of subjectivity and vitality. "Vitagenic" means "generated by life"; vitagenic learning is based on the actualization of the life experience of the individual and its cognitive and psychological potential for educational purposes. Within this approach, personal experience is not an accidental background of learning, but becomes a source of meanings, knowledge and pedagogical interaction. The reflective educational paradigm, in turn, orients education towards creating an environment for self-knowledge, self-awareness, self-realization, development of reflective competence, subject-subject interaction, partnership between teachers and the learner, as well as the use of reflexively oriented technologies. In this paradigm, the educational process appears not only as an artistic space for the transfer of knowledge, skills and abilities, but as a humane environment of care, in which the teacher provides conditions for psychological security, acceptance, trust, emotional stabilization and creative renewal of the personality, reinforcing the educational process with ideas in which the child's individual life experience acquires the status of a life-creating resource, and its comprehension becomes a mechanism for self-knowledge, emotional self-regulation and personal renewal, child-centrism, humanistic pedagogy, interdisciplinary integration. Therefore, art therapy practices are interpreted not as an additional element to traditional teaching, but as an important component of modern pedagogical tools that provide therapeutically oriented, corrective-supportive and preventive support for a child in situations of increased stress, air anxiety and psycho-emotional understanding. The first section of the manual "Educational and health-improving space of social rehabilitation of children of senior preschool and primary school age: the potential of art therapy techniques" reveals the theoretical tasks of social rehabilitation of children as pedagogical problems, clarifies the content and relationship between "art pedagogy" and "art therapy", substantiates the specifics of art therapy as a treatment resource of social rehabilitation and corrective-supportive work, which characterizes the possibilities of using art therapy technologies in working with children of preschool and primary school age. The authors of the contingent prove that art in the pedagogical process performs not only developmental, but also rehabilitation, preventive and stabilizing functions. In the second section "Educational space of care in primary school: pedagogical potential of art education, art therapy in conditions of martial law" the pedagogical potential of art education and art therapy in primary school in conditions of martial law is substantiated. Art education is interpreted as an educational environment of care, in which conditions are created for psychoemotional safety of students,

emotional stabilization, restoration of internal balance and support of educational motivation. An experimental calendar-thematic planning in art for students in grades 1-4 has been developed, taking into account the content of educational programs and the use of elements of art therapy. Special attention is paid to the elements of practical art therapy in art lessons, music therapy tools for emotional self-regulation, as well as body percussion as an innovative development of rhythmic sense, coordination, communication and group interaction by students. The practical value of the section is the author's examples of creative and experimental exercises aimed at emotional relief, psycho-emotional recovery and creative activation of younger schoolchildren in art lessons. Of particular interest is the coverage of body percussion as an innovative pedagogical experience, which in this case is musical, motor, cognitive and communicative components of educational influence. Your potential is presented not only through the prism of the development of rhythmic sense and coordination of movements, but also as a resource for emotional relief, bodily awareness, group interaction and activation of vital energy of younger schoolchildren

The introduction of body percussion elements in an art lesson is understood as a manifestation of modern pedagogical openness to integrative practices that require the student to be dynamic, safely express emotions and restore psychophysical and emotional balance. In the third section "Pedagogical and methodological tools for training future teachers to use art therapy and body percussion" a pedagogical and methodological tool for training future teachers to use elements of art therapy and body percussion in professional activities is proposed. Methodological aspects of integrating these components into an art lesson on the basis of safety, age appropriateness, inclusiveness and pedagogical expediency are outlined. An educational and methodological workshop for students is presented, aimed at forming the professional readiness of a future teacher to create a psychologically safe, supportive and creatively rich educational environment during art lessons. An important advantage of the manual is that it is not limited to a description of individual techniques, but brings the problem to the level of professional training of a teacher as a subject of the educational space of care. Methodological aspects of integrating art therapeutic techniques into an art lesson on the basis of pedagogical expediency, age appropriateness, inclusiveness, resourcefulness, safety and ethical balance are identified. The educational and methodological workshop for students is focused on forming the professional and methodological readiness of a future teacher to create a psychologically comfortable, supportive and creatively trained educational

environment, in which art performs the function of not only learning, but also restoration. The scientific novelty of the manual occurs in the systematic combination of art pedagogy, art therapy, music therapy and body percussion within the framework of a single logic of educational and health work with children who have suffered as a result of military aggression. At the same time, the very understanding of art education and art lessons as a space of care, psychoemotional security and the formation of resilience, where artistic and creative activity becomes a tool not only for development, but also for recovery, is innovative. The manual combines scientific reasoning with an applied orientation to the real needs of interaction between a child and a teacher in conditions of social crises. The publication is addressed to scientists, teachers of higher education institutions, primary school teachers, educators of preschool education institutions, practical psychologists, social educators, students of pedagogical specialties, as well as all specialists working in the field of supporting childhood and interests in the implementation of humanistically oriented and methodically verified practical social rehabilitation of children. The manual, expanding the understanding of the possibilities of art as a factor in supporting, restoring and creating life for a child's personality in an era of difficult historical trials, will encourage a new generation of education to find effective ways to protect childhood in conditions of social crises and military transformations. Keywords: art pedagogy, art therapy, music therapy, body percussion, social rehabilitation, educational space of care, psycho-emotional safety, resilience, mental recovery, self-regulation, primary school, preschool children, professional training of teachers. Keywords: art pedagogy, art therapy, music therapy, body percussion, social rehabilitation, educational space of care, psycho-emotional safety, resilience, emotional recovery, selfregulation, primary school, preschool children, teacher training

ЗМІСТ

Передмова (Секретар-академік НАПН України Н. Ничкало)	3
Вступ (професор О. Хижна)	8
Розділ 1. Освітньо-оздоровчий простір соціальної реабілітації дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку: потенціал арт-терапевтичних технік (професор О. Хижна)	18
1.1. Соціальна реабілітація дітей як актуальна педагогічна проблема: виклики, підходи, ресурси підтримки	18
1.2. Арт-педагогіка і арт-терапія в сучасному науковому дискурсі: сутність, змістовий потенціал і міждисциплінарні зв'язки	26
1.3. Особливості арт-терапії як методу соціальної реабілітації	35
1.4. Арт терапевтичні технології в роботі з дітьми, які постраждали від воєнної агресії: методичний інструментарій і практики застосування.....	42
Розділ 2. Освітній простір турботи в початковій школі: педагогічний потенціал мистецької освітньої арт-терапії (ст.викладач Р. Шпіца-Павлюк)	53
2.1. Мистецька освіта в початковій школі як освітнє середовище турботи, психоемоційної безпеки та резильєнтності учнів в умовах воєнного стану.....	53
2.2. Арт-терапія на уроках мистецтва як чинник психоемоційної стабілізації та саморегуляції молодших школярів	72
2.3. Практикум творчих вправ і завдань з елементами арт-терапії як засіб емоційної підтримки учнів.....	114
2.4. Музикотерапія на уроках мистецтва в 1–4 класах у контексті ампліфікації ініціативних дій, простору різних видів художньо-естетичної діяльності, відновлення учнів в умовах воєнного стану	135

2.5. Педагогічний потенціал тілесної перкусії як інноваційного засобу розвитку ритмічного чуття, координації та емоційного розвантаження на уроках мистецтва	144
2.6. Практикум експериментальних вправ і творчих завдань з елементами музикотерапії та тілесної перкусії (<i>body percussion</i>)	154
Розділ 3. Педагогічний і методичний інструментарій підготовки майбутніх учителів до використання арт-терапії та тілесної перкусії (ст.викладач Р. Шпіца-Павлюк)	231
3.1. Методичні підходи до використання елементів арт-терапії на уроках мистецтва у професійній підготовці майбутніх учителів.....	231
3.2. Навчально-методичний практикум для студентів з елементами арт-терапії у процесі формування професійної готовності майбутніх фахівців.....	233
Висновки (професор О. Хижна).....	250
Список використаної літератури	255
Contents	264
Abstract	266

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Ольга Петрівна ХИЖНА,
Роксолана Ігорівна ШПИЦА-ПАВЛЮК

**АРТ-ПЕДАГОГІКА
Й АРТ-ТЕРАПІЯ
В СОЦІАЛЬНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ,
ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВОЄННОЇ
АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

*2-ге видання,
виправлене і доповнене*

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 18.05.2026 р. Формат 60х84 1/16.
Друк цифровий. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 17,0. Тираж 300 прим.

Видавництво «SBA Print»
тел.: +38067-393-33-34
e-mail: 3933334@ukr.net
www.sbaprint.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 5409 від 02.08.2017 року.

ТОВ «Видавничий дім «Інтернаука»
Україна, м. Київ, вул. Павлівська, 22, оф. 12
Контактний телефон: +38 (067) 401-8435
E-mail: editor@inter-nauka.com
www.inter-nauka.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
№ 6275 від 02.07.2018 р.

ISBN 978-617-8919-29-0

9 786178 919290 >